

PEIRCOVA KRITIKA METAFYZICKÉHO ROZUMU

FRANTIŠEK MIHINA, Katedra filozofie FF UPJŠ, Prešov

MIHINA, F.: Peirce's Criticism of Metaphysical Reason
FILOZOFIA 51, 1996, No. 12, p. 797

From the philosophical and historical stands the paper analyzes Peirce's critical project of *metaphysics*. Peirce's alternative names for metaphysics are *phenomenology* or *phaneroscopy*. Metaphysics, as the science of reality, rests on the absolute acceptance of logical principles as truths of being, and also on experience and facts (logic is the key of philosophy). It was Peirce's idea that the foundations of metaphysics would be better understood if the dependence of metaphysics on observations were generally known. Fundamental metaphysical categories are the modes of being and the modes of existence. New metaphysics has to be constructed as a rigorous science – this is the main objection to the old concept of metaphysics. As for the spirit in which Peirce advanced his own cosmogonic principle in metaphysics, nothing can be more certain in the whole of Peircean exegesis than that he believed this principle to express the interests of the free spirit of science itself.

„Je metafyzika skôr zvláštnym a kurióznym než užitočným vedením.“

Ch. S. Peirce

„Peirce bol naozaj veľký človek s množstvom záujmov... podstatou jeho myslenia bola originalita vo všetkých oblastiach, o ktorých rozmýšľal.“

A. N. Whitehead

Metafyzika je kráľovskou filozofickou disciplínou, je hlavou filozofie (Husserl). Je však aj pokusom vypovedať o niečom, o čom treba mlčať (Wittgenstein). Je projektom toho, čo *presahuje, prekračuje, transcenduje* svet, ktorého sa môžeme dotknúť svojím vedením. Veda svet *objavuje*, t.j. organizuje a usporadúva pomocou pojmových a teoretických modelov, metafyzika ho *viaže* so *zásvetnou* skutočnosťou, ktorej podoby unikajú vedeckej konceptualizácii. Jej prostredníctvom sa odpútavame od každodennosti, do ktorej sa však vždy opäť a opäť vraciame. Lenže práve *každodennosť* sa nám v záblesku metafyzickej skúsenosti mení pred našimi očami.

Metafyzika pre svoje tvrdenia nepotrebuje oporu pozorovaných faktov. V tomto zmysle nie je *pozitívna*. A predsa v pozadí jej existencie a sústavnej reprodukcie nachádzame skúsenosť zvláštného druhu. S naším *vedením* sa z času na čas ocitáme *v koncoch*. Vedenie sa vzťahuje na svet, ktorý podlieha partikularizácii, platí v ňom *principium indi-*

viduationis. Metafyzika si tento svet všíma len okrajovo – jej postojom je skôr *principium universalis*. *Ta eschata* znamenajú veci posledné, krajné, hraničné, medzné. Práve ony sú sférou metafyziky, ktorá nás vtáhuje do svojich meandrov.

Metafyzika sa však spolieha aj na to, že jej fundamentálne výpovede sa zdajú byť *v súlade s rozumom*, s tým istým rozumom, ktorý ich produkuje, ale aj posudzuje. Bez uplatnenia metódy *a priori* by nemohla byť tým, čím je. Je svet metafyziky svetom poznateľným rozumom, *mundus intelligibilis*, alebo sme navždy odsúdení pohybovať sa iba vo svete, ktorý sme schopní vnímať, t.j. je nám prístupný iba ako *mundus sensibilis*?

Plodom akého druhu racionality je metafyzika? Aký druh vedenia predstavuje? Čo majú spoločné Platónova, Augustínova, Descartova, Hegelova, Marxova či Nietzscheho metafyzické koncepcie? A čím sa odlišujú? Hovoria *o tom istom*, aj keď nie *to isté*? Je metafyzika produktom *intelektuálneho inštinktu*, alebo sa jej konštrukcia opiera aj o niečo iné? Jestvuje (či už kontinuálny alebo diskretný, ale predsa len) vývin metafyzického myslenia? Má teda metafyzika *dejiny*?

* * *

Tvorca amerického pragmatizmu Charles Sanders Peirce (1839-1914) sa nazdával, že metafyziku možno definovať prostredníctvom *spôsobu jej konštituovania*. Bol presvedčený, že metafyzika predstavuje *zvláštny* druh usudzovania. Zvláštny preto, že jej východiskové premisy sú nielen konštrukcie rozumu, ale súčasne nemajú – ako je to bežné v pozitívnych vedách – hypotetický štatút. Odolávajú racionálnemu kriticismu – možno ich prijať alebo odmietnuť, nemožno ich *vyvrátiť*.

A tak paradoxom metafyzického rozumu, resp. jeho charakteristický spôsob usudzovania je to, že nedokáže eliminovať *obsahovo, materiálne* nesprávne inferencie. Autorita logiky sa v prípade metafyziky nestáva oporou jej tvrdení. „Inferencia pravdy z pravdy má presne takú istú hodnotu ako inferencia nepravdy z nepravdy“ ([1], § IV, 73), nie je možné ich oddeliť. Metafyzické inferencie – ako ukazujú dejiny metafyziky – patria do oboch uvedených skupín. Toto sa však dozvieme až *ex post*, pretože nemáme k dispozícii *ad hoc* kritériá, ktoré by nám umožnili stanoviť pravdivostnú validitu pojmov a ideí, ktoré vytvárajú konštitutívny rámec konkrétneho metafyzického systému. Preto sú dejiny metafyziky nielen dejinami očarujúcich inšpiratívnych ideí, ale aj dubióznych sporov¹.

Peirce v tejto súvislosti uvádza príklad tzv. *karteziánskej maximy*. „Čokoľvek, o čom som jasne presvedčený, je pravda“ ([1], § V, 264) – vyplýva podľa Peirca z Descarta. Teda *jasné presvedčenie, zrejmosť* a podobne sú kritériom *istoty* určitej idey. Žiadne iné kritérium sa nevyžaduje. „Výsledkom je zhoda metafyzikov na tom, že metafyzika dosiahla vrchol istoty, ktorá vysoko prekračuje istotu prírodných vied – ibaže sa nezhodnú už na ničom inom.“ ([1], § V, 264).

¹ Nejestvujú napríklad nijaké dôvody pre tvrdenie, že vedecky produktívna idea determinizmu má svoje základy vo fyzike, ale naopak, je to idea, ktorá vznikla na pôde filozofie ([1], § VI, 47), avšak nie ako hypotéza (tento štatút nadobudla až neskôr), ale ako základ výstavby grandiózneho metafyzického modelu. Paradoxom metafyziky je, že aj keď nevďačí za svoju existenciu skúsenosti vedeckého typu, nezriedka sa stáva, že ju dokáže správne explikovať.

Peirce bol presvedčený, že „metafyzické koncepcie sú v skutočnosti predovšetkým myšlienkami o slovách alebo myšlienkami o myšlienkach – vzťahuje sa to na Aristotela, ktorého kategórie sú časťami reči, ako aj na Kanta, ktorého kategórie sú črtami odlišných druhov propozícií“ ([1], § V, 294). V obidvoch prípadoch ide o formu *uzavretej, autonómnej* racionality, t.j. racionality, ktorá *neprekračuje samu seba*. Metafyzika – aspoň tá tradičná, si nevšíma, čo sa deje mimo nej. Dokumentuje to aj Hegelovo „tým horšie pre fakty“, ak nezapadajú do mozaiky apriórneho metafyzického modelu. V tomto zmysle „propozícia, ktorej nepravdivosť nemôže byť nikdy odhalená a ktorej chybu nemožno vôbec rozoznať, neobsahuje podľa nášho princípu žiadnu chybu“ ([1], § V, 311). Je však kognitívne sterilná, ukazuje na *akýkoľvek*, no súčasne na *žiadny* stav vecí.

Metafyzika nie je založená na dôkaze. Nie je možná bez „*viery v metafyzické fikcie*“ ([1], § V, 312), t.j. jej štatút je celkom iný ako štatút pozitívnej vedy. Aj keď sa môže ukázať, že jej *fikcie* vôbec fikciami nie sú, nezávisí od nej, či a kedy sa tak stane. Existencia *non-experimentálnej* skutočnosti, t.j. skutočnosti, ktorá nie je a nemôže byť súčasťou našej bezprostrednej skúsenosti, je nonalternatívnou vierou metafyziky. Peirce – azda veľmi prikro – tvrdí, že „teória, ktorú by sa v jej úplnosti celkom dalo demonštrovať budúciimi udalosťami, nie je vedeckou teóriou, ale iba vecou náhody; na druhej strane teória, ktorá prekračuje všetko, čo možno verifikovať na ľubovoľnom stupni aproximácie budúciimi objavmi, je len metafyzickým táraním“ ([1], § V, 541). Aj preto Peirce o pragmatizme tvrdí, že „nie je nijakou doktrínou metafyziky, nijakým pokusom určovať pravdu vecí, ale iba metódou zisťovania významov ťažkých slov a abstraktných pojmov“ ([1], § V, 464).

Napriek tomu sa však Peirce nestotožňoval s tými, ktorí považovali za svoju *povinnosť* pridať sa ku kritikom akceptujúcim metafyziku ako legitimnú súčasť filozofického bádania. Nebol *antimetafyzicky* naladený, mal však výhrady proti tým metafyzickým projektom, ktoré – skôr ako serióznou projekciu súcna – predstavovali ukážku svojvoľného špekulatívneho myslenia, resp. neboli formulované v súlade s *etikou terminológie*, ktorú Peirce chápal ako predpoklad a podmienku akejkoľvek racionálnej, teda aj filozofickej či vedeckej diskusie.

Metafyzika, aj keď nenapísal ani jeden samostatný spis venovaný výlučne jej problémom, je završením Peircovho filozofického projektu a minimálne v podobe implicitne obsiahnutých predstáv tvorí pozadie ostatných koncepcií jeho modelu filozofie. Sám sa usiloval vypracovať *grandióznu kozmologickú* koncepciu, ktorá by vyhovovala požiadavkám moderného poznania. Chcel preniknúť *do vesmíru*, do tajov ľudských vzťahov, pochopiť tajomstvá ľudského života a života vôbec. Nemohol a nechcel byť ako ostatní – nebolo by sa mu to podarilo. Chcel pochopiť povahu a hĺbku jazyka, ktorý nás spája s ostatnými i so všetkým ostatným. Mal na to dobré predpoklady – bol vedcom i filozofom, logikom i etikom, ponoril sa do pamäti kultúry, aby z nej čerpal inšpiráciu pre svoj analytický model skutočnosti a víziu dejín. Ani on sa však nedokázal vyhnúť *čistej* špekulácii, robil závery, ktoré sú nekompatibilné so systémom pragmatizmu.

Metafyzika – to je *Paríž pre intelekt*: mátie nás, očaruje, vyzýva, ale aj zablúdiť je veľmi ľahké. Ani ten najsvedomitejší a naozaj prísny mysliteľ nedokáže vstúpiť na jeho pôdu bez toho, aby to neotriaslo princípmi jeho logiky.

Metafyzický rozum je sám sebe pánom, nepýta sa na dôkazy, aj keď vytrvalo argumentuje, neobáva sa kritiky, pretože kritika ho nemôže vyviesť z jeho kontemplácií, nemôže mu ublížiť. Jeho doménou sú racionálne konštrukcie, ktoré *nie sú z tohto sveta*, avšak hovoria o ňom, sú produktom mysle, ktorá sama je len súčasťou, resp. nedokonalou obdobou inej, nadindividuálnej mysle.

Keď sa metafyzika usilovala realizovať ideu *prísneho dôkazu z prvých princípov*, vždy sa iba *opičila* po matematike. „Metafyzické axiómy sú v skutočnosti len imitáciou geometrických axióm.“ ([1], § VI, 30). Všetky dôkazy metafyzikov sú len imitáciou skutočných dôkazov, zväčša sú to, ako sa nazdáva Peirce, nezmysly. Filozofi sa pokúšali založiť metafyzické učenia na najrôznejších apriórnych princípoch. Zdalo sa im, že ich pokusy sú úspešné. Aby bola metafyzika možná, aby sa bez nádeje na úspech nemusela vzhliadať v zrkadle pozitívnej vedy, musí zo svojich (z pohľadu prírodnej vedy invalidných) pokusov urobiť prednosť – musí sa chápať funkcionálne, t.j. ako východisko našich vier, ktoré umožňujú ľudský čin.

Napriek tomu však vývin filozofického, najmä metafyzického myslenia, ktoré nás tu zaujíma, nie je *strateným* časom. Nespočetné množstvo filozofických systémov v rôznych dobách svetovej histórie reprezentuje skutočný pokrok myslenia – ibaže je to skôr náhoda, vynikajúce myšlienky vo väčšine prípadov neboli výsledkom systematického a *metodeutického* postupu. Určitú ideu, ktorá sa zrodila najčastejšie celkom náhodne a považovala sa za plodnú a zaujímavú, mohli nasledujúce generácie prijať a rozvíjať, pretože umožňovala vysvetliť celý rad rôznych javov, nebola však plodom usmerneného úsilia a v tomto zmysle nevznikla *nevyhnutne*. Filozofia sa podobá na neustále prestavovaný dom, nadobúda stále nové a nové podoby, niektoré prestavby sú radikálnejšie, iné predstavujú iba *kozmetické* úpravy. Samotný prestavovaný *dom* metafyziky si však zachováva aspoň základné kontúry pôvodnej podoby. Aj keď sa permanentná rekonštrukcia filozofie neuskutočňuje pod dohľadom geniálneho architekta, jej výsledky sú zaujímavé, nie však celkom uspokojivé. Predpoklady fundamentálnych zmien sa však už sformovali, treba ich naplniť.

Peirce bol presvedčený, že nastal čas – a vznik pragmatizmu to potvrdzuje – nie *demetafyzikácie* modernej filozofie, ale jej dôslednej *remetafyzikácie*. Práve metafyzika predstavuje problémy, ktoré sú *celkom nad naše sily*, môžeme sa však poušilovať hľadať nové, v minulosti takmer neznáme riešenia. Práve pomocou pragmatickej metódy – podľa Peircovho presvedčenia možno presvedčivo ukázať, že „takmer každá veta ontologickej metafyziky je buď nezmyselná zlátnina, keď sa jedno slovo vysvetľuje pomocou iných slov a tie zasa prostredníctvom ďalších bez toho, aby sme sa dopracovali k nejakému skutočnému pojmu, alebo úplná absurdnosť“ ([1], § V, 423). Predchádzajúca metafyzika nikdy nedosiahla úroveň súdobej vedy, aj keď si to jej predstavitelia nechceli priznať.

Nastal však čas zmeniť *stav vecí*, a to prostredníctvom konštituovania *novej*, teda pragmatickej metafyziky. Peirce sám sa vo vlastnom projekte pokúsil spojiť vedu, logiku, epistemológiu, etiku a náboženstvo, aby v produktívnej syntéze vznikla nová a životaschopná metafyzika, oslobodená najmä od starých chýb, predsudkov a omylov. Jeho *metafyzický rozum* prahol po odpovediach na otázky o povahe duchovného a materiálneho, o súvislostiach medzi nimi, chcel ponúknuť aspoň náčrt vysvetlenia celého bytia, lebo – nehľadiac na *hriechy* starej metafyziky – minulosť filozofie disponuje dostatočným arze-

nálom prostriedkov, pomocou ktorých možno jej *očistený* projekt vypracovať. Nová metafyzika bude predovšetkým *kozmológiou*, teóriou, ktorá vznikne syntézou všetkého, čo tvorí oblúk vedenia spájajúci minulosť (od dávnych čias) s prítomnosťou. „Moju filozofiu možno opísať ako pokus fyzika vysloviť domnienku o konštrukcii vesmíru, akú umožňujú metódy vedy s pomocou celej predchádzajúcej práce filozofov.“ ([1], § I, 7). Metafyzika je možná – jej revitalizácia však predpokladá pochopenie príčin, ktoré viedli k jej kolapsu v minulosti. Peirce nebol prvý ani jediný, kto invalidizoval nie *metafyzickú minulosť* filozofie, ale východiská a podoby, ktoré konkrétne metafyzické projekty nadobudli. Dejiny metafyziky sú *plné* obrátov – ich východiskom je kritika predchádzajúcich a presvedčenie o životnosti nových metafyzických systémov.

V tomto zmysle aj Peirce patrí do tradície konštituovania novej metafyziky kritikou jej (neslávnej) minulosti. Peirce – na rozdiel od mnohých iných jej kritikov – sa však nezdáva, že príčinou jej neúspechu je vysoká abstraktnosť jej výpovedí, resp. transskúsenostný charakter objektov, ktoré sú predmetom jej záujmu. Hlavným dôvodom je uplatnenie neadekvátneho modelu racionality, jej predstavitelia nerozmýšľali *ako vedci*, ale *ako teológovia*. Človek vedy všetko svoje úsilie prirodzene orientuje na pravdu, aj keď jej podoby nepozná, je kritický ku všetkému, čo tvorí obsah jeho hypotéz, vždy je ochotný diskutovať o výsledkoch svojich výskumov a hľadá vyjadrovacie prostriedky prijaté daným vedeckým spoločenstvom. Keď vedec o niečom hovorí, definuje základné termíny svojej úvahy a nespolieha sa na to, že sa možno vyhnúť kritike tým, že mu nikto nebude rozumieť. Reč vedca zohľadňuje princípy *etiky terminológie*.

Metafyzici minulosti však boli až príliš vzdialení od *ducha vedeckej práce*. Mysleli *teologicky*, čo vôbec neznamena, že museli byť – a najčastejšie ani neboli – profesionálnymi teológmi. Podstatou *teologického* myslenia je (per negationem) jeho odlišnosť od vedy, uprednostňovanie argumentácie, ktorá nemá charakter vedeckého dôkazu, smerovanie k entitám, ktorých povaha nie je *zachytiteľná* vedeckými metódami. *Teologické* myslenie je potrebné a produktívne pre teológa, akonáhle ho však uplatňuje metafyzik, výsledkom je *guľatý štvorec*, čosi, čomu verí a (azda aj) rozumie iba jeho autor.

Budúcnosť metafyziky – také bolo Peircovo presvedčenie – je podmienená jej úzkym vzťahom k súdobej vede a k aplikácii jej metód. Metafyziku treba budovať *ako vedu*, treba jej priznať *statút vedy*, „ktorá je založená na pozorovaní a ktorá používa univerzálne metódy vedy“ ([1], § VI, 5). V tomto zmysle sa metafyzika *principiálne* neodlišuje od ostatných empirických vied. Ak má mať budúcnosť, musí sa stať *vedeckou metafyzikou*. Na adresu tejto Peircovej požiadavky mnohí ironicky poznamenávajú, že práve *vedecká metafyzika* je *guľatým stvorcom* jeho filozofie.

Peirce považoval filozofiu za *najteoretickejšiu* a súčasne *najpraktickejšiu* intelektuálnu aktivitu. Univerzálnym cieľom filozofie je „študovať najvšeobecnejšie črty reality a reálnych objektov“ ([1], § VI, 6). *Zámok na dverách filozofie*, ak sa nám ho podarí otvoriť, nás privádza k *všeobecnému problému* – ako sú možné všeobecné syntetické sudy a ako je vôbec možné syntetické zdôvodňovanie. Potrebujeme určité systematické predpoklady, na ktorých možno vybudovať chrám filozofického poznania – z pohľadu logiky je síce systém prvotný, avšak z historického hľadiska je dôležitejšia metóda.

Peircov pragmatizmus má ambíciu poskytnúť práve metódu, ktorá by umožnila produktívne uvažovať o skutočnosti zaujímavej pre človeka. „Každá neidealistická filozofia (Peirce chcel predložiť práve takú – F. M.) predpokladá určitý celkom nevysvetliteľný, neanalyzovateľný počiatok... možno ho spoznať iba prostredníctvom znakov. Avšak jediným zdôvodnením inferencie zo znakov je, že závery vysvetľujú určitý fakt. Predpokladať absolútne nevysvetliteľný fakt nie je jeho vysvetlením, a preto je tento predpoklad neprípustný.“ ([1], § V, 265).

Ak chce byť filozofia produktívna, mala by *imitovať úspešné vedy*, najmä pokiaľ ide o metódu, jej zdôvodňovanie by nemalo mať formu reťaze, ktorá je taká silná ako jej najslabší článok, mala by sa skôr orientovať na vlákna čo ako tenké a slabé, ktoré sú dostatočne početné a navzájom prepojené a sú schopné spojiť ju s výsledkami a postupmi vied. „Metafyzickú filozofiu by sme mohli takmer nazvať diel'om geometrie“ ([1], § I, 400), pretože „do veľkej miery závisí od idey prísnej demonštrácie z prvých princípov... navyše vždy panovalo presvedčenie, že akákoľvek metafyzická filozofia je možná“ ([1], § VI, 30). Ak však metafyzika nechce naďalej byť *opicou matematiky*, musí namiesto *seminárneho* akceptovať *laboratórny* postoj. Práve Peirce chcel byť typom *laboratórneho* filozofa: „Jednu vec by mal laboratórny filozof pripustiť – ak možno o nejakej veci rozhodnúť kalkuláciou, bol by blázon, keby trávil veľa času pokusmi vyriešiť ju experimentom.“ ([1], § IV, 69). *Analýza a syntéza* sú preto primárnymi, vzájomne sa dopĺňajúcimi metódami filozofie.

Dôsledná aplikácia týchto metód je nevyhnutnou, aj keď nie postačujúcou podmienkou konštituovania *vedeckej* metafyziky, o ktorú sa Peirce usiloval. V takejto podobe metafyzika už nemusí byť arénou *nikdy nekončiacich sporov* a môže sa zmeniť na teoretickú aktivitu usmerňovanú najdôležitejšou požiadavkou *logiky vedy*, t.j. sústavnou snahou smerovať k zdôvodnenej pravde. Vedecká metafyzika je založená na pozorovaní zvláštneho druhu a aplikuje *univerzálne metódy vedy*.

Ontológia *predchádza* epistemológiu. Ontológ formuluje teoretickú konštrukciu, ktorej podoby len *tuší* – nie sú však svojvoľné, pretože ontológ vychádza z výsledkov dosiahnutých vedou a drží sa v hraniciach *dobového*, paradigmatického modelu aktuálneho vedenia a jeho charakteru. Intuitívne uplatňuje aj metódy, ktoré sú súčasťou jestvujúcej paradigmy. V tomto zmysle je každý metafyzický systém, ktorý má byť pochopený aj niekým iným než len jeho autorom, jednotou ontológie, vedy a logiky. Logika je „kľúčom filozofie“ ([1], § III, 455), pretože ak chceme odpovedať na filozofické otázky, je celkom nevyhnutné *myslieť logicky*, aplikovať princípy logiky. Treba zistiť, či naše názory neobsahujú kontradikcie, resp. či k nim nevedú, aby sme sa s nimi vo svojich predstavách nedostali do rozporu. „Nanešťastie, filozofia si svoje východiskové princípy nevyberá ľubovoľne; musí ich akceptovať tak, ako jestvujú.“ ([1], § 4, 176). *Vedecká metafyzika* síce buduje na princípoch, ktorých podoby sa potvrdzujú až jej nasledujúcou aktivitou, no jej *vedekosť* je garantovaná *logicky* i *empiricky*. Logické princípy nepovažuje iba za *regulatívne* platné – je nádej, že ak ich metafyzický systém akceptuje, môže vyjadrovať *pravdu bytia*. A tak *exaktná* logika je akýmsi rebríkom k *exaktnej* metafyzike. Logika určitým spôsobom *organizuje* našu skúsenosť a jej fakty. Metafyzika takto môže – a podľa Peirca aj musí – zostať *observačnou* disciplínou, aj keď vzťah medzi metafyzikou a pozorovaním

je nepriamy a značne sprostredkovaný. Metafyzika, dokonca aj *zlá* metafyzika, je teda – vedome alebo nevedome – *observačná*: je založená na *ľudskej skúsenosti*, ktorej presná artikulácia lingvistickými prostriedkami sa môže – a spravidla sa aj odlišuje – od iných spôsobov teoretickej rekonštrukcie skutočnosti. Ak metafyzický systém interpretujeme ako *zovšeobecnenie* komplexu skúsenosti, potom *fenomenológia* ako jeho podstatná súčasť je systémom kategórií, pomocou ktorého vyjadrujeme svoju predstavu o skutočnosti. V tomto zmysle je *skúsenosť* ústredným pojmom nielen Peircovej, ale pragmatickej metafyziky vôbec – obsahuje zmyslovú i mimozmyslovú úroveň, jej súčasťou sú aj transcendentné zdroje a ich interpretácia, senzuálne i duchovné javy, *common sense* i to, čo ho prekračuje.

Univerzum, ktoré je v centre pozornosti metafyziky, je podľa Peirca *dynamické*, mení sa v súlade s princípmi, ktorých úplné poznanie je súčasťou toho, čo je *nad naše sily*, tušíme však, že jestvujú, že svet nie je *hrou náhody*. Keďže v Peircovom intelektuálnom formovaní zohrávala dominantnú úlohu Darwinova a Spencerova predstava o dynamike procesov formovania univerza, aj jeho metafyzika je *evolucionistická*. Podľa Deweya Peirce *všade aplikoval princípy evolucionizmu*, podľa E. Nagela Peirca ovládla *evolucionistická kozmológia*. Spolu s A. N. Whiteheadom, H. Bergsonom, S. Alexandrom a ďalšími môžeme Peirca zaradiť do skupiny tzv. *process philosophers* – filozofov interpretujúcich univerzum ako proces, ktorého opis je oveľa jednoduchší ako pochopenie jeho zdrojov a smerovania.

* * *

Peirce sa zapojil do sporov o charakter metafyziky, ktoré – aj keď v celých dejinách filozofického myslenia neboli neznáme – predsa len svojou intenzitou v období Peircovho života predstavovali úsilie raz a navždy skoncovať so spormi, ktoré sa na pozadí výsledkov dosiahnutých vedou zdali byť anachronizmom poškodzujúcim prestíž filozofie vôbec a metafyziky osobitne. V jeho chápaní mala byť *nová* metafyzika najmä „vedou o skutočnosti, ktorá spočíva na absolútnom prijatí logických princípov ako právd bytia a súčasne na skúsenosti a na faktoch“ ([3], 194). Cieľom metafyzického skúmania – Peirce hovorí o *fenomenológii* alebo *faneroskopii*, čo sú synonymá ([1], § 1, 284) – je špecifická analýza *celostnej* skúsenosti. V tomto zmysle možno Peircovu – a vôbec pragmatickú metafyziku chápať ako *kritiku skúsenosti* zohľadňujúcu súdobý stav vedy. Metafyzika priamo nevyviera z vedy, u Peirca nie je jej *pozitivistickým* završením v podobe univerzálnej syntézy jej výsledkov. Je jej *prekročením*, *domyslením*, veda predstavuje len poukázanie na určitú sféru konceptualizovanej skúsenosti, metafyzika ju vždy prekračuje. V tomto zmysle je *odvážnejšia* ako veda, nie je však systémom svojvoľnej a neohraničenej špekulácie.

Peirce odmietol nominalizmus – k stredovekým projektom sa vracal veľmi často – ako východisko metafyzických úvah. Považoval ho za „rozšírený metafyzický omyl“ ([3], 194), ktorý sa usiloval odstrániť využitím logických, vedeckých, psychologických a epistemologických argumentov. Podľa neho práve tradičný realizmus najlepšie *súzvučí* s explikáciou podmienok jestvovania sveta. Aj moderná metafyzika by mala akceptovať variant klasického platónskeho *zdvojenia*. Ibaže *moderná* metafyzika, ktorej základy sa usiloval prezentovať, by mala byť v korešpondenčnom tandeme so súdobou vedou, mala by byť v podstate *kozmológiou*. Uvedomoval si však, že moderná veda „len málo prispie-

va k celkovému obrazu sveta“ ([4], 235), preto *kozmogonicky orientovaná metafyzika* vedu prekračuje, smeruje za ňu, aj keď na ňu prihliada. *Metafyzický* rozum nemožno redukovat' na *rozum vedy*, nemožno však od neho ani celkom abstrahovať. Aj metafyzické princípy sú vyjadrením „slobodného ducha samej vedy“ ([4], 238).

LITERATÚRA

- [1] Collected Papers of Charles Sanders Peirce. Vol. I.- VI. Ed. by Ch. Hartshorne and Paul Weiss. Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press 1960.
- [2] Philosophical Writings of Peirce. Ed. by J. Buchler. New York, Dover Publications Inc. 1955.
- [3] FEIBLEMAN, J. K.: An Introduction to the Philosophy of Charles S. Peirce. Foreword by B. Russell. Cambridge, Massachusetts, The M.I.T. Press 1970.
- [4] GALLIE, W. B.: Peirce and Pragmatism. Edinburgh, Penguin Books, Ltd. 1952.

Doc. PhDr. František Mihina, CSc.

Katedra filozofie FF UPJŠ

Ul. 17. novembra 1

080 01 Prešov

SR